

Átmenetifémek általános jellemzése

Elektronszerkezet

- $ns^2 (n-1)d^{1-10} \rightarrow 3d, 4d, 5d$ héjak feltöltődése (elektronok a külső héjhoz képest eggyel kisebb főkvantumszámú héjra épülnek be)
- (Szűkebb értelemben a nem lezárt d-héjjal rendelkező elemek tartoznak ide. Mi a Sc és a Zn-csoportot is ide soroljuk noha pl. a Sc^{3+} és Zn^{2+} d^0 és d^{10} héja „lezárt”)
- A Sc csoport praktikus okokból a lantanoidákkal (f-mező) tárgyalható, azokhoz hasonló.

Átmenetifémek általános jellemzése

Elektronszerkezet

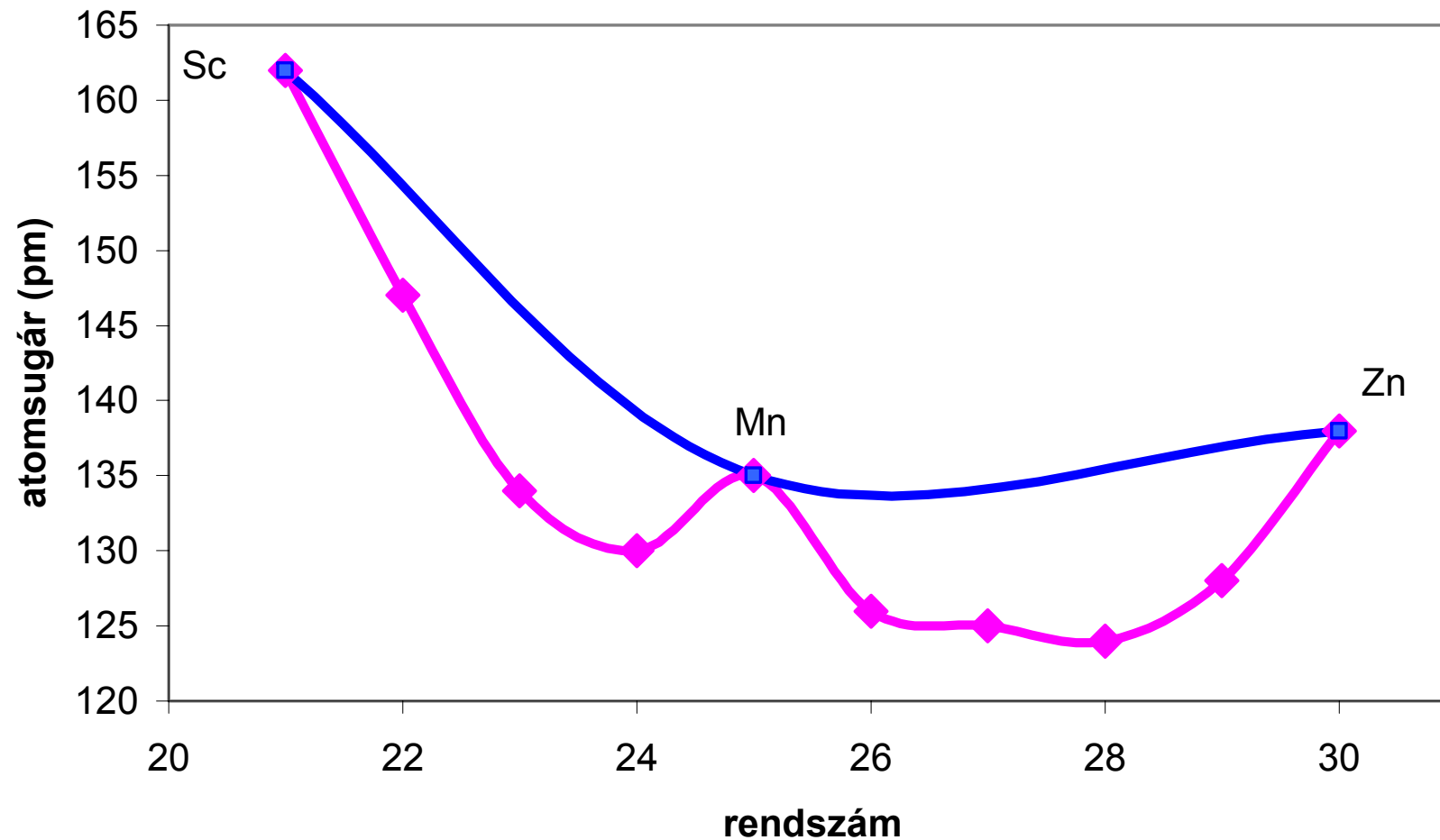
- $ns^2 (n-1)d^{1-10}$
- energiaszintek közel vannak, eltérés a feltöltődésben:
  - félig feltöltött alhéj: $ns^2(n-1)d^4 \rightarrow ns^1(n-1)d^5$ (Cr, Mo)
  - feltöltött alhéj: $ns^2(n-1)d^9 \rightarrow ns^1(n-1)d^{10}$ (Cu, Ag, Au)

Rácsszerkezet

- d-mező elemei: fémek
- kisebb atomi méret $\rightarrow$ szoros illeszkedés

Átmenetifémek általános jellemzése

Az atomméret változása a rendszám függvényében

Átmenetifémek általános jellemzése

Atom- és ionméret

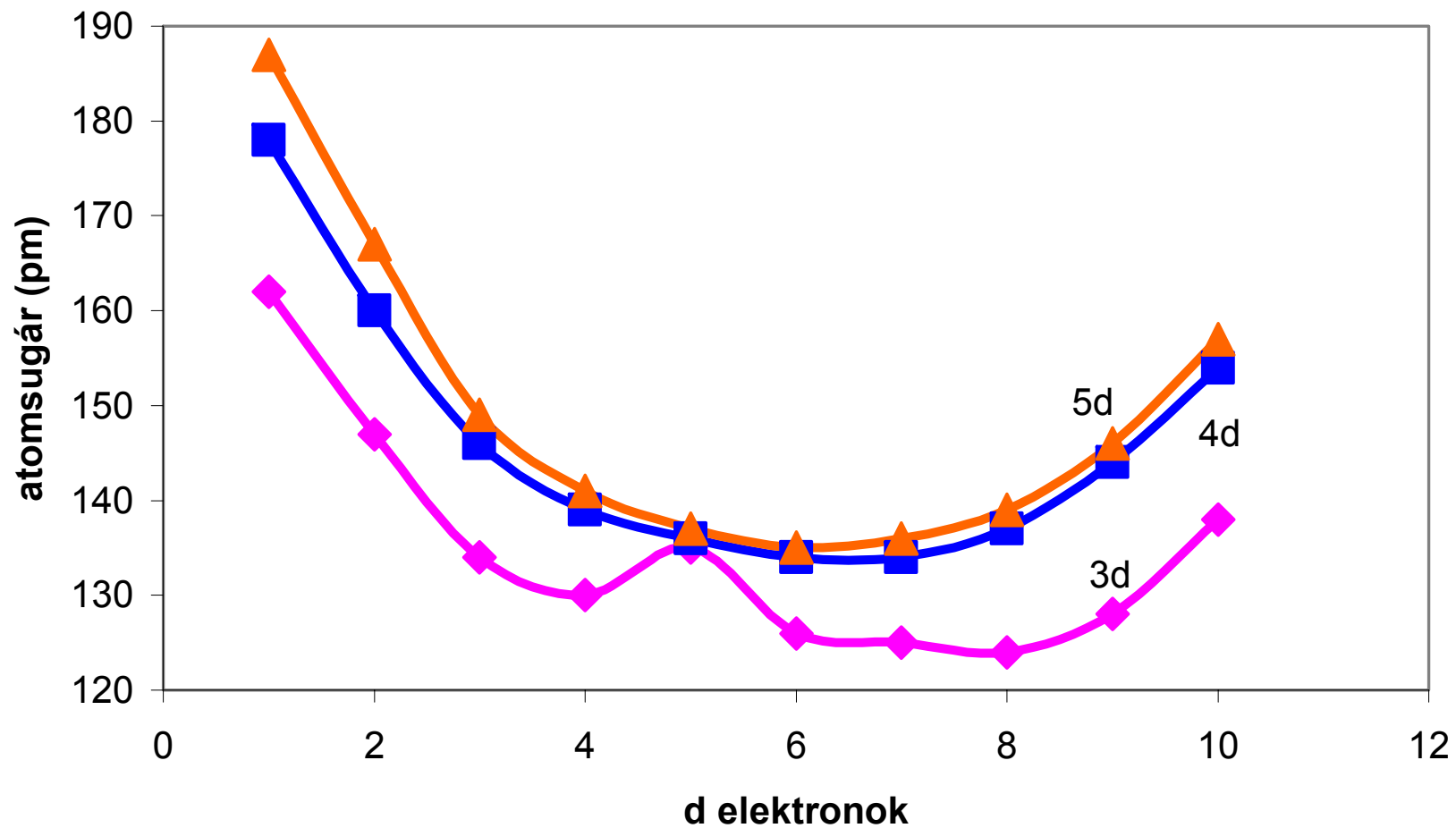
- d e⁻-k árnyékoló hatása kisebb, mint az s e⁻-é, magtöltés nő, az atomi méret emiatt csökken → ***átmenetifém***

kontrakció

- A szabálytalan változás a d-héj részleges feltöltöttségéhez tartozó aszimmetriával értelmezhető

Átmenetifémek általános jellemzése

Az atomméret változása a d elektronok függvényében

Átmenetifémek általános jellemzése

Atom- és ionméret

- függőleges változás: $r(3d) < r(4d) \sim r(5d)$
- ok: 4f alhéj feltöltődése $\rightarrow$ 4d-5d elemek nagyon hasonló tulajdonságúak

Elektronegativitás

- elektronvonzó képességük kicsi, amit EN értékeik jeleznek.

$$EN_{La} = 1,1 \quad EN_{Au} = 2,4 \quad (\sim EN_I)$$

- periódusban: növekvő rendszámmal nő
- oszlopban: $EN(3d) < EN(4d) \sim EN(5d)$

Átmenetifémek általános jellemzése

Oxidációs számok

- +2: minden d mezőbeli elemnél előfordul
- $ns^2 (n-1)d^x \rightarrow$ változatos oxidációs szám:
általában: +2 – +(2+x) $x \leq 5$
 $x \geq 6$, kisebb oxidációs számok a jellemzők
- 3d elemek: +2 oxidációs állapot stabilis (Ti(II), V(II) redukáló sajátosságú)
- 4d, 5d elemeknél a +2 nem stabilis, kivétel Pt(II), Pd(II)
- a nagyobb oxidációs szám stabilis: V(V), Cr(VI) oxidáló hatású, Nb(V), Ta(V), illetve Mo(VI), W(VI) stabilis

Átmenetifémek általános jellemzése

Oxidációs számok

- jellemző oxidációs számok:

•Sc: +3

Fe: +2, +3

•Ti: +2 - +4

Co: +2, +3

•V: +2 - +5

Ni: +2 (+3)

•Cr: +2 - +6

Cu: +2 (+1, +3)

•Mn: +2 - +7

Zn: +2

Átmenetifémek általános jellemzése

A tulajdonságok hasonlóságának változása a d-mező
elemeiben

	d^1	d^2	d^3	d^4	d^5	d^6	d^7	d^8	d^9	d^{10}
3d						—	—	—		
4d						—	—	—		
5d						—	—	—		

Átmenetifémek általános jellemzése

Fizikai tulajdonságok

- Meghatározó az, hogy az atomi méret kicsi, szoros illeszkedés, nagy rácsenergia a jellemző
- sűrűség nagy: csak a Sc, Y és Ti könnyűfém
- o_p és f_p . magas,
  - d^3 , d^4 -nél maximális: o_p (W): 3410 °C
  - d^1 - d^8 lefelé nő
  - d^{10} - lefelé csökken (Hg „cseppfolyós”)
- kemény, de jól megmunkálható fémek

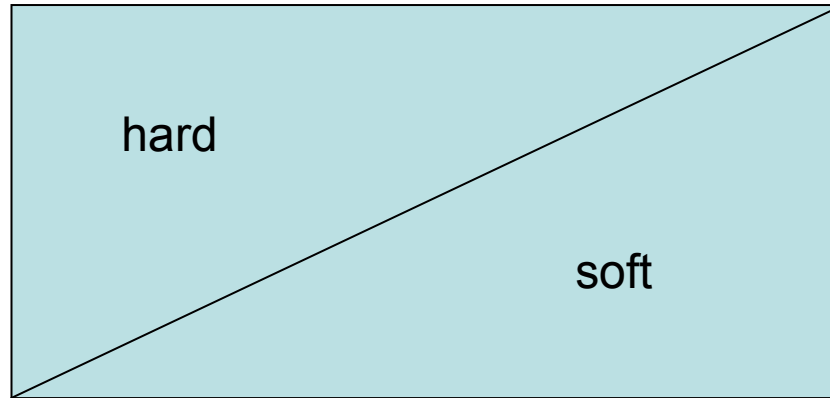
Átmenetifémek általános jellemzése

Kémiai tulajdonságok

- Az oxidációs szám változatossága igen változatos kémiát eredményez („vagy fordítva”)
- kis d elektronszámnál, főként a 3d sorban: ionos vegyületek
- 4d, 5d és nagyobb d elektronszám: kovalens vegyületek

Átmenetifémek általános jellemzése

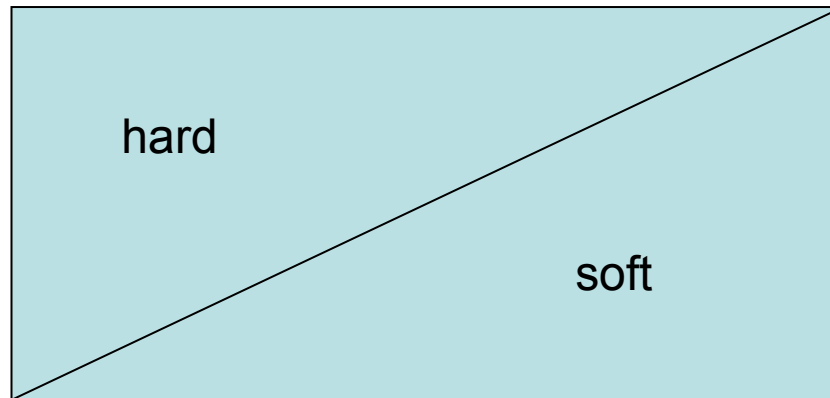
d mező

- A **hard elemek** (gyakran) magasabb oxidációs állapotban stabilizálódnak: Ti(IV), V(V), Cr(VI)
- Oxigénnel és fluorral alkotott vegyületeikben a kötési energia igen nagy.
- Előfordulás: elsősorban oxidos ércek.

- A (hard) Ti, V, Cr-csoport elemeit védő oxidréteg óvja.
- A Zn reakcióképesebb, de a Fe könnyebben korrodeál a nem tömör oxidréteg miatt.

Átmenetifémek általános jellemzése

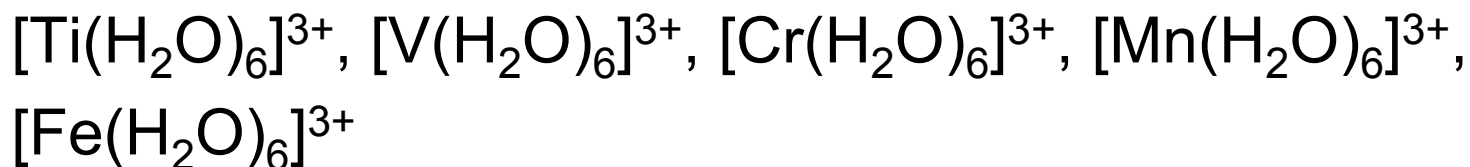
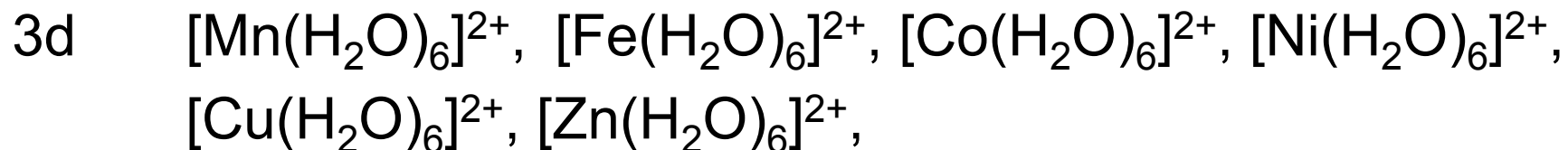
d mező

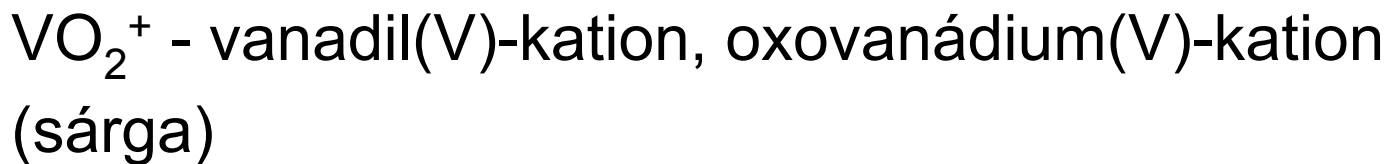
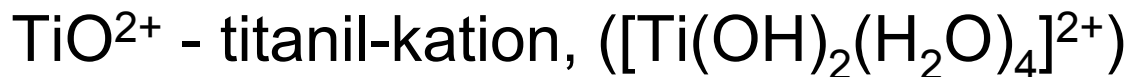
- A **soft elemek** (ionok) nagy méretűek, alacsony oxidációs állapotban stabilizálódnak.
- Oxidjaik nem stabilisak, a nemes fémek nem is képeznek oxidokat.
- Reaktivitásuk általában nem nagy.
- Előfordulás: szulfidos ércekben.

Átmenetifémek létezése vizes oldatokban

- kationos forma (akva-kation): kis oxidációs állapotban:

oxokation:

Átmenetifémek létezése vizes oldatokban

- oxoanion: nagyobb oxidációs formák: +5,+6,+7:

VO_4^{3-} (sárga), CrO_4^{2-} (sárga), MnO_4^- (ibolya), MnO_4^{2-} (zöld), FeO_4^{2-} (ferrát-ion, ibolyásvörös),

- elsősorban a 4d, 5d elemek

MoO_4^{2-} , WO_4^{2-} (csaknem szintelen)

- polioxoanionok: $\text{V}_{10}\text{O}_{28}^{6-}$, $\text{Cr}_2\text{O}_7^{2-}$

Átmenetifémek létezése vizes oldatokban

- színes oldatok: pl. 3d kationjai

$[\text{Mn}(\text{H}_2\text{O})_6]^{2+}$ - halványrózsaszín, $[\text{Fe}(\text{H}_2\text{O})_6]^{2+}$ -

halványzöld $[\text{Co}(\text{H}_2\text{O})_6]^{2+}$ - rózsaszín, $[\text{Ni}(\text{H}_2\text{O})_6]^{2+}$ - zöld,

$[\text{Cu}(\text{H}_2\text{O})_6]^{2+}$ - kék

Magyarázat: kristálytérelmélet

Átmenetifémek létezése vizes oldatokban

- színes oldatok: pl. 3d kationjai

$[\text{Mn}(\text{H}_2\text{O})_6]^{2+}$ - halványrózsaszín, $[\text{Fe}(\text{H}_2\text{O})_6]^{2+}$ -

halványzöld $[\text{Co}(\text{H}_2\text{O})_6]^{2+}$ - rózsaszín, $[\text{Ni}(\text{H}_2\text{O})_6]^{2+}$ - zöld,

$[\text{Cu}(\text{H}_2\text{O})_6]^{2+}$ - kék

Magyarázat: kristálytérelmélet

Átmenetifémek koordinációs kémiája

Kristálytérelmélet:

- A szabad ionban: d elektronok energiája egyenlő

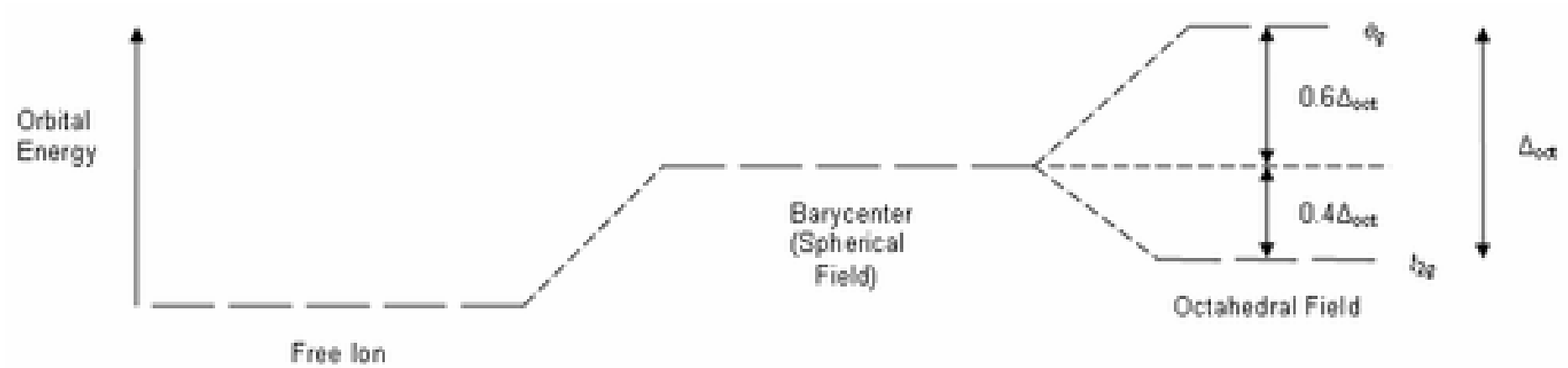
Koordinálódó ligandum (semleges molekula, anion) → taszító erő megnöveli a d elektronok energiáját

A hatás eltérő → eltérő energiaszintek → d pálya energiaszintje felhasad

(elektrosztatikus hatás mellett a kötés kovalenciáját

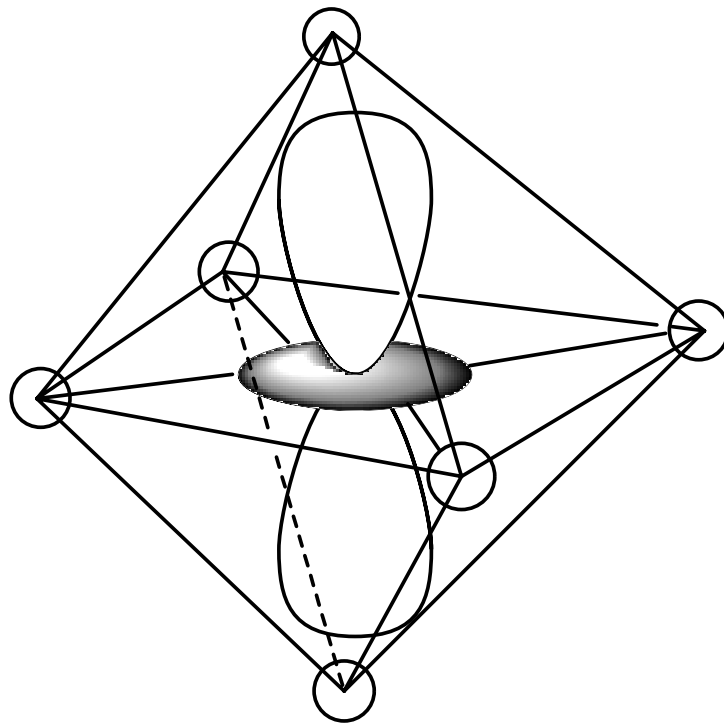
figyelembe vevő módosított elmélet: ***ligandumtér elmélet***)

Átmenetifémek koordinációs kémiája

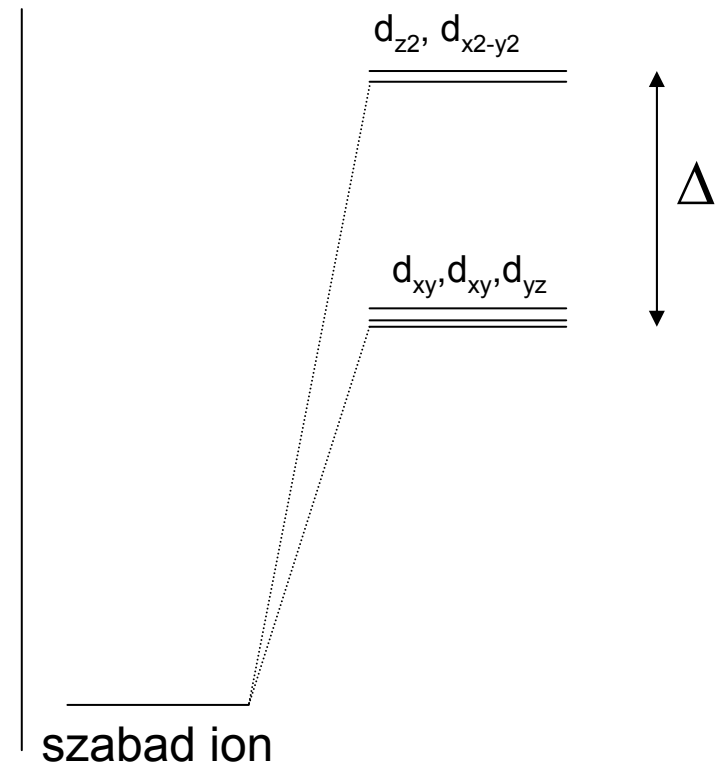

Átmenetifémek koordinációs kémiája

Kristálytérelmélet:

d_{z^2} pálya

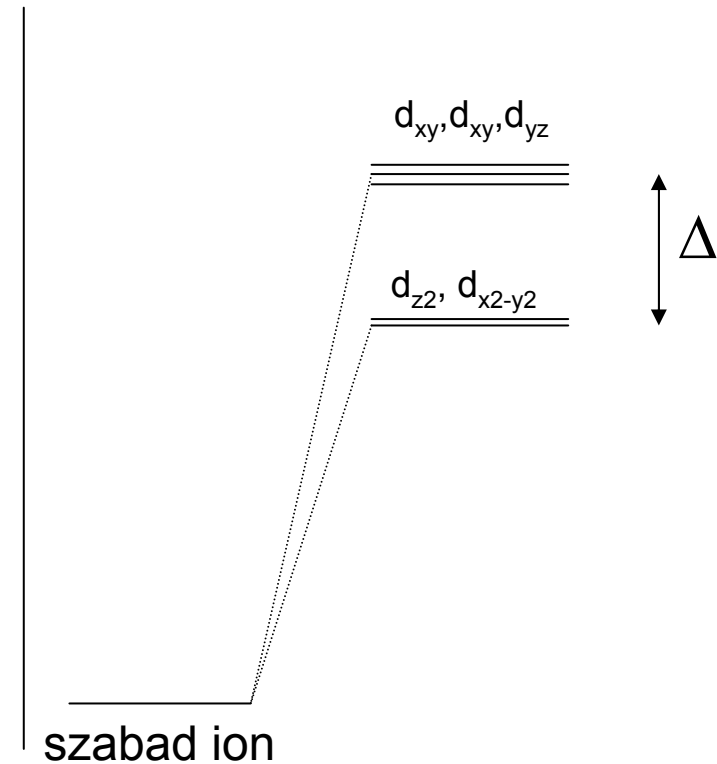
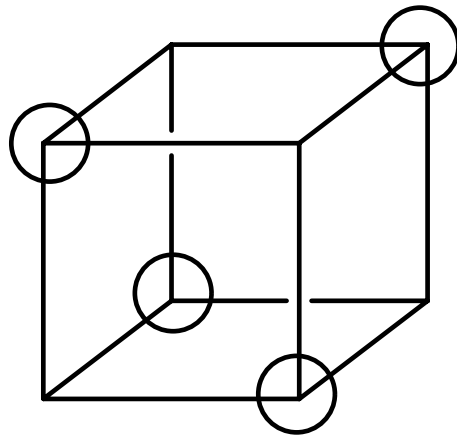

Δ : kristálytér felhasadási energia

oktaéderes geometria

Átmenetifémek koordinációs kémiája

Kristálytérelmélet:

Δ : kristálytér felhasadási energia

tetraéderes geometria

Átmenetifémek koordinációs kémiája

Kristálytérelmélet:

- e^- átmenet a különböző energiájú d-pályák között $\rightarrow$ átmenetifém komplexek (így az akva-komplexek is) többségében színesek
- betöltött d-pályák: színtelen komplexek: Sc(III), Zn(II), Cd(II), Hg(II), Cu(I), Ag(I)

Átmenetifémek koordinációs kémiája

This colour wheel demonstrates which colour a compound will appear if it only has one absorption in the visible spectrum. For example, if the compound absorbs red light, it will appear green.

λ absorbed versus colour observed

400 nm Violet absorbed, Green-yellow observed (λ 560 nm)

450 nm Blue absorbed, Yellow observed (λ 600 nm)

490 nm Blue-green absorbed, Red observed (λ 620 nm)

570 nm Yellow-green absorbed, Violet observed (λ 410 nm)

580 nm Yellow absorbed, Dark blue observed (λ 430 nm)

600 nm Orange absorbed, Blue observed (λ 450 nm)

650 nm Red absorbed, Green observed (λ 520 nm)

Átmenetifémek koordinációs kémiája

Kristálytérelmélet:

- pályák feltöltődése: Hund szabály
- P : spinpárosodási energia
- Ha $\Delta < P$: nagyobb energiájú pályákon is párosítatlan e^- -k
→ nagyspinű komplex
- Ha $\Delta > P$: kisebb energiájú pályákon párosított e^- -k →
kisspinű komplex
- Δ értéke függ a ligandumtól → eltérő Δ értékek, eltérő szín:
Spektrokémiai sor: $\text{CN}^- > \text{NO}_2^- > \text{etilén-diamin} > \text{NH}_3 > \text{NCS}^- > \text{H}_2\text{O} > \text{F}^- > \text{COO}^- > \text{OH}^- > \text{Cl}^- > \text{Br}^- > \text{I}^-$

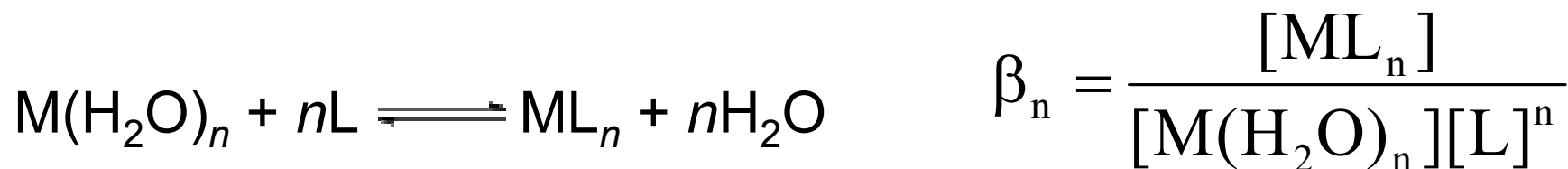
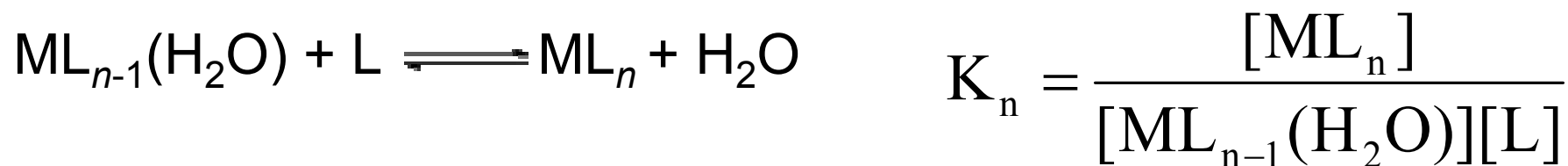
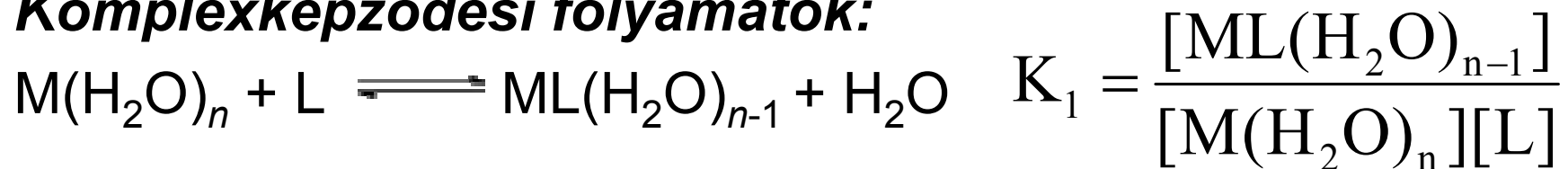
Átmenetifémek koordinációs kémiája

Az ionok jellemzői oktaéderes geometria esetén

konfiguráció	ion	ligandum	spinállapot
d ⁴	Cr ²⁺	H ₂ O	nagyspinű
	Mn ³⁺	H ₂ O	nagyspinű
d ⁵	Mn ²⁺	H ₂ O	nagyspinű
	Fe ³⁺	H ₂ O	nagyspinű
d ⁶	Fe ²⁺	H ₂ O	nagyspinű
	Fe ²⁺	CN ⁻	kisspinű
	Co ³⁺	F ⁻	nagyspinű
	Co ³⁺	NH ₃	kisspinű
d ⁷	Co ²⁺	H ₂ O	nagyspinű

Átmenetifémek koordinációs kémiája

Komplexbiztosítási folyamatok:

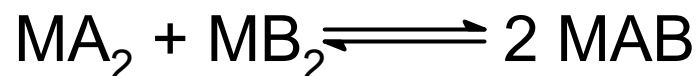
$$\beta_n = K_1 \cdot K_2 \cdot \dots \cdot K_n$$

Átmenetifémek koordinációs kémiája

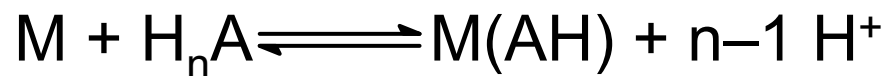
Komplexvegyületek típusai

a/ törzskomplexek: egyféle ligandummal képezett komplexek: MA , MA_2 , MA_3 .... MA_N (N: koordinációs szám)

b/ vegyes ligandumú komplexek: két- vagy többféle ligandummal képezett komplexek:

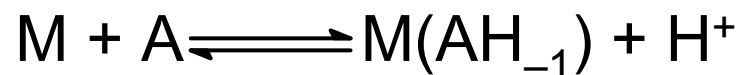
c/ *protonált komplexek*: a ligandum nem koordinálódó donorcsoportja(i) protonált(ak)

Átmenetifémek koordinációs kémiája

Komplexvegyületek típusai

d/ deprotonálódott komplexek:

– ligandum deprotonálódás és koordinálódás (pl.:
alkoholátcsoport, amidcsoport)

– koordinált vízmolekula deprotonálódása

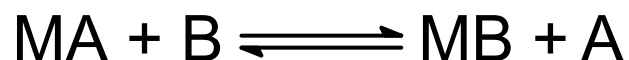

(A: hídligandum: egy vagy több donoratomot tartalmaz)

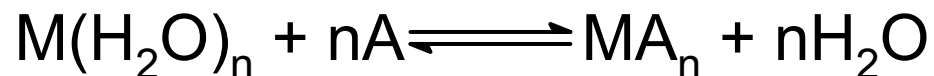
Átmenetifémek koordinációs kémiája

Fémkomplexek reakciói

1. Ligandumszubsztitúció

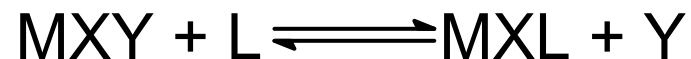
vizes oldatban:

termodinamikai leírás: stabilis, instabilis komplexek ($\lg \beta$)

kinetikai leírás: labilis (gyors csere), inert (lassú csere)

Biológiai jelentőség:

(X - polifunkciós makromolekula, Y - kismolekula)

pl: Zn-karboxipeptidáz, Fe-mioglobin

Átmenetifémek koordinációs kémiája

Fémkomplexek reakciói

2. Redoxi reakciók

	$\varepsilon_{(\text{oxidált forma})}$	$<$	ε_0	$<$	$\varepsilon_{(\text{redukált forma})}$	
	Fe(III)/Fe(II)		ε (V)		Cu(II)/Cu(I)	ε (V)
ε_0	H ₂ O		+0,77		H ₂ O	+0,17
	OH ⁻		-0,56		glicin	-0,16
	oxalát		+0,02			
	CN ⁻		+0,22			
<hr/>						
	bipiridil		+0,96		piridin	+0,27
	fenantrolin		+1,10		imidazol	+0,35
					CN ⁻	+1,10

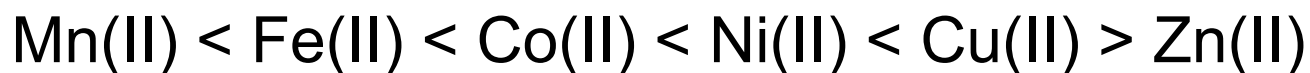
Átmenetifémek koordinációs kémiája

A stabilitást befolyásoló tényezők:

- A fémion és töltése

- ugyanazon fém és ligandum esetén a +3 töltésű ion komplexe nagyobb stabilitású

- +2 töltésű 3d átmeneti fémionok esetén a stabilitás az Irving-Williams sornak megfelelően változik:

(kation méretének változásával ellentétesen változik)

Átmenetfémek koordinációs kémiája

hard	sav	soft
Kicsi	Polarizálhatóság	Nagy
Kicsi	Elektronegativitás	Nagy
Nagy	Pozitív töltés	Kicsi
Kicsi	Méret	Nagy
ionos	kötéstípus	Kovalens, π -kötés
Hard	bázis	soft
Kicsi	Polarizálhatóság	Nagy
Nagy	Elektronegativitás	Kicsi
Nagy	negatív töltés	Kicsi
Kicsi	Méret	Nagy
ionos	kötéstípus	Kovalens, π -kötés

Átmenetifémek koordinációs kémiája

A stabilitást befolyásoló tényezők:

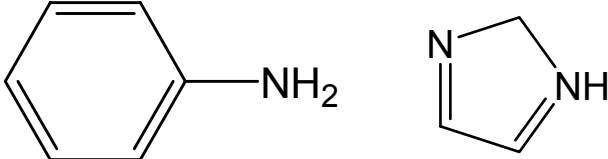
- A fémion és a donoratom minősége
  - hard fémionok (Lewis-savak) hard donorcsoportot (F, O) tartalmazó ligandumokkal képeznek stabilis komplexet
  - soft fémionok (Lewis-savak) soft donorcsoportot (I, S) tartalmazó ligandumokkal képeznek stabilis komplexet

Átmenetifémek koordinációs kémiája

A fémionok és a ligandumok hard-soft sav-bázis csoportokba való sorolása

hard savak (fémionok)	hard bázisok (ligandumok)
H^+ , Na^+ , K^+ Mg^{2+} , Ca^{2+} , Mn^{2+} , VO^{2+} Al^{3+} , Co^{3+} , Cr^{3+} , Ga^{3+} , Fe^{3+} , Tl^+ , Ln^{3+} , MoO^{3+}	<i>oxigéntartalmú ligandumok:</i> H_2O , CO_3^{2-} , NO_3^- , PO_4^{3-} , $ROPO_3^{2-}$, $(RO)_2PO_3^-$, CH_3COO^- , OH^- , RO^- , R_2O , koronaéterek <i>nitrogéntartalmú</i> <i>ligandumok:</i> NH_3 , N_2H_4 , RNH_2 , Cl^-

Átmenetifémek koordinációs kémiája

átmeneti savak (fémionok)	átmeneti (ligandumok)	bázisok
Fe^{2+} , Ni^{2+} , Zn^{2+} , Co^{2+} , Cu^{2+} , Pb^{2+} , Sn^{2+} , Ru^{2+} , Au^{3+}	Br^- , SO_3^{2-} , <i>nitrogéntartalmú ligandumok:</i> NO_2^- , N_3^- , N_2 , 	
soft savak (fémionok)	soft bázisok (ligandumok)	
Cu^+ , Au^+ , Tl^{3+} , Ag^+ , Hg_2^{2+} Pt^{2+} , Pb^{2+} , Hg^{2+} , Cd^{2+} , Pd^{2+} , Pt^{4+} ,	<i>Kéntartalmú ligandumok:</i> RSH , RS^- , R_2S , $\text{S}_2\text{O}_3^{2-}$, S^{2-} R_3P , $(\text{RS})_2\text{PO}_2^-$, $(\text{RO})_2\text{P}(\text{O})\text{S}^-$, RNC , CN^- , CO , R^- , H^- , I^-	

Átmenetifémek koordinációs kémiája

A stabilitást befolyásoló tényezők:

- A ligandum típusa

- a kelátgyűrű kialakulásának lehetősége (öt- vagy hattagú gyűrű) → stabilitásnövekedés: keláteffektus

Átmenetifémek vegyületei

Hidridek:

- Intersticiális, rácsközi hidridek: Ti, Zr, Ni, Pd, Pt:
hidrogénezésre alkalmazhatók (H-tárolás- gépkocsiban, 1992-től kezdve)
- Sószerű hidridek, H^- aniont tartalmaznak
pl. a CO ligandummal együtt kis oxidációs állapotot stabilizálhat

Átmenetifémek vegyületei

Halogenidek:

- kis oxidációs állapot → ionos: pl. $\text{CuCl}_2 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$
- nagy oxidációs állapot → kovalens: hidrolizál: pl. TiCl_4
$$\text{TiCl}_4 + \text{H}_2\text{O} = \text{TiOCl}_2 + 2 \text{HCl}$$
- hard fémek: F^- : nagy oxidációs állapot: pl. PtF_6
- soft: I^- : kis oxidációs állapot
$$2 \text{Cu}^{2+} + 4 \text{I}^- = 2 \text{CuI} + \text{I}_2$$
$$2 \text{Fe}^{3+} + 2 \text{I}^- = 2 \text{Fe}^{2+} + \text{I}_2$$
- Cl^- , Br^- : átmenet, közbenső oxidációs állapotok (is) stabilisak
- Dimer szerkezet: $\text{FeCl}_3 = \text{Fe}_2\text{Cl}_6$ (gőzhalmazállapot), NbCl_5
- Láncpolimer: NbF_4 , gyűrűs: TaF_5
- Sok klaszter is létezik fém-fém kötés

Átmenetifémek vegyületei

Halogenidek:

- előállítás: fénoxidok, fém-hidroxidok, fém-karbonátok, fémek oldása hidrogén-halogenidben, fém + halogén

Halogeno-komplexek:

- periódusok első elemei (pl. Ti-csoport, V-csoport): fluoro-komplexek, (esetleg kloro-komplexek)
- periódusok további elemei: kloro-, bromo-, fluoro-komplexek stabilisak
- koordinációs szám: 2   pl. $[\text{AuBr}_2]^-$, $[\text{AgCl}_2]^-$
  4   pl. $[\text{FeCl}_4]^-$, $[\text{ZnBr}_4]^{2-}$
  6   pl. $[\text{FeF}_6]^{3-}$, $[\text{PtCl}_6]^{2-}$

Átmenetifémek vegyületei

Oxidok:

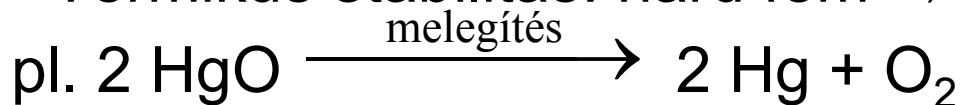
- E_2O , EO , E_2O_3 , EO_2 , E_2O_5 , EO_3 , E_2O_7 , EO_4
- Emellett számos „nem sztöchiometrikus oxid”
(ezek fontos technikai anyagok lehetnek (szilárdtest fizika))
- kis oxidációs állapot: háromdimenziós rács (ionos jelleg, illetve atomrács)
- nagyobb oxidációs állapot: atomrács
- nagy oxidációs állapot: molekularács
- sav – bázis jelleg: kis oxidációs állapot – bázikus (pl. Cr_2O_3)
- nagy oxidációs állapot – savas (pl. CrO_3) → izopolisav képzés

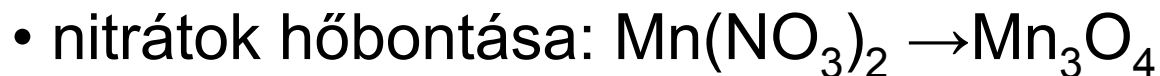
Átmenetifémek vegyületei

Oxidok:

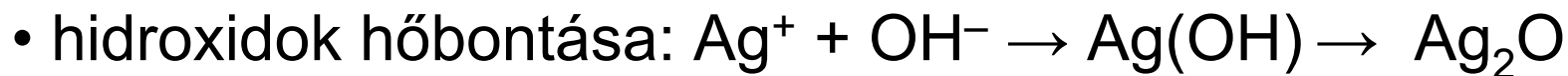
- Termikus stabilitás: hard fém → soft fém: csökken

- előállítás:

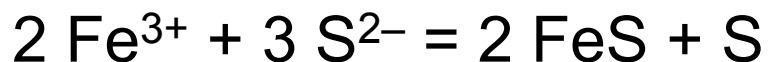
- oxoanionok savanyítása

Átmenetifémek vegyületei

Szulfidok

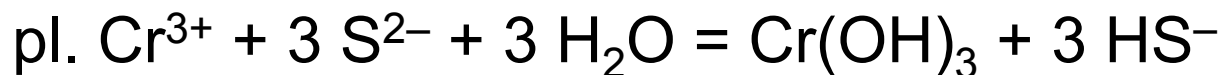
- kovalensebbek még az oxidoknál is
- feketék vagy színesek
- kis oxidációs számot stabilizál a S^{2-}

- vannak tiosavanhidridek (PtS_2 , MoS_2 , V_2S_5 , WS_2)

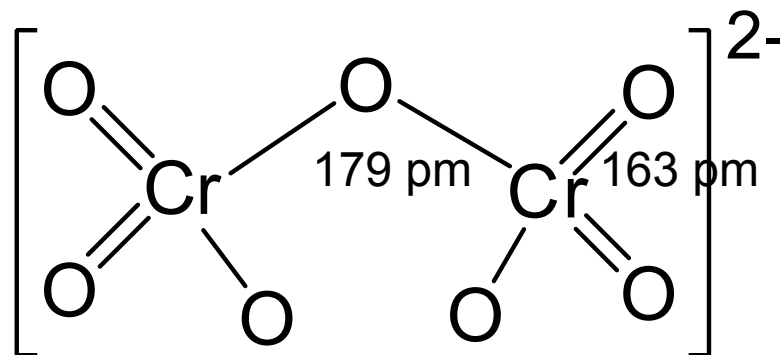
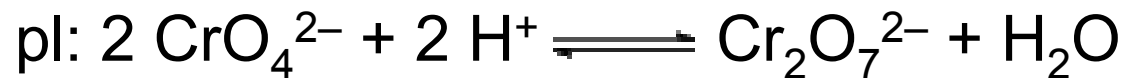
- hard fémek szulfidjai vízben nem képződnek:

- pH-szerepe a szulfidok képződésében, leválásában

Izo- és heteropolisavak

Izopolisav: víz kilépésével történő polimerizáció, amelynek során az oxoanion egy oxigén atomja egy másik oxoanionnal helyettesítődik → többmagvú, azonos központi atomot tartalmazó szerkezetek alakulnak ki:

Izo- és heteropolisavak

Izopolisav:

Tényezők:

- **pH**: lúgos közegben az egymagvú részecske stabilis, a pH csökkenésével fokozatosan izopolisav képződik
- **koncentráció növelése** az egyensúlyt a polisav képződése irányába tolja
- **elektronegativitás**: ~2: B, Si, P, S (p-mező elemei)
V, Nb, Cr, Mo, W (átmeneti fémek)
- Kötés mindig O-hídon át alakul ki:
- a kapcsolódás lehet: sarok
él
lap

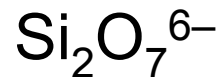
Izo- és heteropolisavak

Izopolisav:

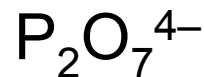
Tényezők:

- ***A töltésváltozás szerepe***

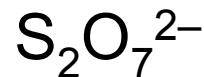
+4

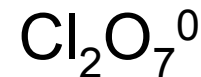
+5

+6

+7

- A legkedvezőbb, ha nincs töltésváltozás → +6-os oxidációs állapot: Cr, Mo, W
- nagyobb töltésváltozást az él mentén való kapcsolódással „védi ki”

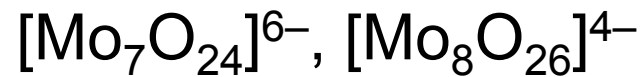
Izo- és heteropolisavak

Izopolisav:

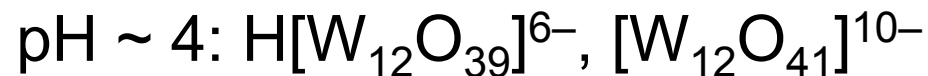
Átmenetifémek esetén: általában: MO_4^{3-} , MO_4^{2-}

polioxoanionok: Cr esetén tetraéderes, általában oktaéderes

Mo: pH fokozatos csökkentése:

W: pH ~ 6: $\text{H}[\text{W}_6\text{O}_{21}]^{5-}$, $[\text{W}_{12}\text{O}_{41}]^{10-}$

V: $\text{VO}_4^{3-} \rightarrow \text{V}_{10}\text{O}_{28}^{6-}$,

Izo- és heteropolisavak

Heteropolisav:

- víz kilépésével történő polimerizáció, amelynek során az oxoanion egy oxigén atomja egy másik oxoanionnal helyettesítődik → többmagvú, eltérő központi atomot tartalmazó szerkezetek alakulnak ki:
- főleg Si, P, illetve SiO_4^{4-} és PO_4^{3-} anion vesz részt a heteropolisav képzésében

$[\text{P}(\text{Mo}_3\text{O}_{10})_4]^{3-}$ foszfor-molibdenát → ennek peroxo

származéka: $\text{PMo}_x(\text{O}_2)_{2x}$ $x = 1, 2, 3, (4)$

$[\text{H}_4\text{Si}(\text{W}_3\text{O}_{10})_4]$ szilícium-wolfrám-sav

$[\text{H}_4\text{Si}(\text{Mo}_3\text{O}_{10})_4]$

Átmenetifémek csoportjai

4. (mellék)csoport

Ti, Zr, Hf – titán, cirkónium, hafnium

Elektronszerkezet: $(n-1)d^2ns^2$

- oxidációs állapot: +2, +3, +4
- +2: Zr(II) és Hf(II) redukálja az vizet
- +3 Ti³⁺ eltartható inert atmoszférában
- +4 Zr, Hf gyakorlatilag ilyen formában létezik, nem kationos, inkább kovalens
- Ti(IV) – Sn(IV) hasonló méret → hasonló “kémia”

Titán, cirkónium, hafnium

Fizikai tulajdonságok

- Ezüst fehér fémek
- Magas op.
- Kemény fémek, közepesen jó vezetők
- Szennyezésre pl. a megmunkálhatóság is érzékeny

Titán, cirkónium, hafnium

Kémiai tulajdonságok

- Rendkívül korrózióálló: oka a jól tapadó oxidréteg, főleg a Zr esetén
- HF oldja → F⁻-komplexek képződnek
- HNO₃ passziválja a fémeket. A finom eloszlású fémek jóval reaktívabbak
  - pl. Ti “elég” N₂-ben
- Finom eloszlásban piroforos tulajdonság is jellemző (levegőn meggyullad)

Titán, cirkónium, hafnium

Előfordulás

- A Ti 9. az elemek sorában, a 2. leggyakoribb átmenetifém: elszórtan, dúsulásai nincsenek.
- Zr és Hf sem ritka
- Hf: önálló előfordulása nincs, a Zr-mal együtt fordul elő
- Hf felfedezése (1922): Hevessy György – Corter (holland)
- TiO_2 – rutil
- FeTiO_3 - ilmenit
- ZrSiO_4 – cirkon
- ZrO_2 – baddeleyit, ~2% Hf-ot tartalmaz

Titán, cirkónium, hafnium

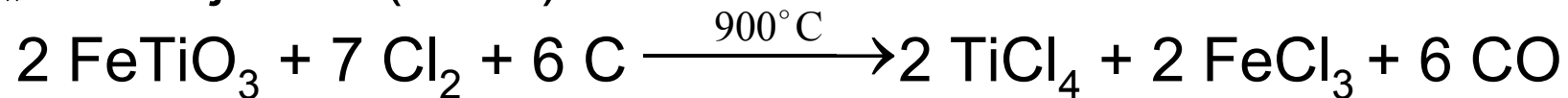
Előállítás

- Nagy az oxigénhez való affinitás: előállítás nehéz
- szén nem alkalmas: karbid-, nitrid-képződés
- redukció: Na, K, Mg nem tökéletes

- Van Arkel de Boer eljárás: TiI_4 , ZrI_4 – hőbontása (a 2 % Hf nem zavar, kivétel: ha atomreaktorban használják - a Zr kis n-befogó képessége miatt az U-fűtőrudak burkolóanyaga)
- Zr – Hf elválasztás: folyadék- folyadék extrakció

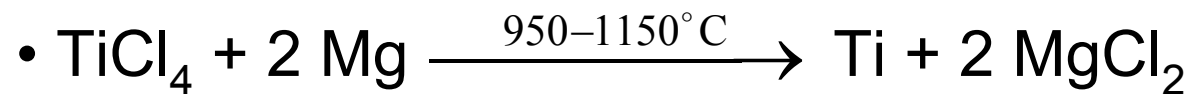
Titán, cirkónium, hafnium

Előállítás

- „Kroll eljárás” (1932)

Frakcionált desztillációval a két kovalens klorid elválasztható

Felhasználás:

10⁵ t/év (50% USA)

- turbinák, hajtóművek → katonai gépek
- vegyipari berendezések
- Zr – atomreaktorok: urán fűtőrudak burkolata

Titán, cirkónium, hafnium

Vegyületeik

- **Halogenidek:**

EX₄ - tetrahalogenidek (előállításához)

- hidrolizál: $\text{TiCl}_4 + 2 \text{H}_2\text{O} = \text{TiO}_2 + 4 \text{HCl}$
- TiCl_2 redukálószer, Ti(III) levegőn oxidálódik
- Ziegler–Natta katalizátor: $\text{Al}(\text{C}_2\text{H}_5)_3 \cdot \text{TiCl}_4 \rightarrow$ olefinek polimerizációja

Titán, cirkónium, hafnium

Vegyületeik

Oxidok:

- TiO_2 – rutil

fehér színű, jól fedő anyag $\rightarrow 3 \cdot 10^6$ tonna/1év: festék, töltőanyag (papíripar)

tömény kénsavban oldódik:

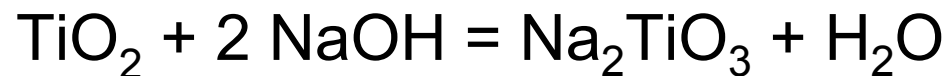

Titán, cirkónium, hafnium

Vegyületeik

Oxidok:

- tömény lúgban oldódik

TiO_3^{2-} diszkrét titanát-anion nincs

vegyes oxidok léteznek

pl. CaTiO_3 , BaTiO_3 – kondenzátorokban, FeTiO_3

- $\text{Ti}(\text{O}_2)(\text{OH})_x^{(2-x)+}$ peroxo-komplex, sárga
- ZrO_2 és HfO_2 bázikusabb, de M^{4+} ion vizes közegben nem képződik
- ZrO_2 - Op. $\sim 2700^\circ\text{C}$ → hőálló kerámiák, 600 000 t/év

Átmenetifémek csoportjai

5. (mellék)csoport

V, Nb, Ta – vanádium, nióbium, tantál

Elektronszerkezet: $(n-1)d^3ns^2$, Nb: $(n-1)d^4ns^1$

- oxidációs állapot: +2, +3, +4, +5
- Nb, Ta: +2, +3 oxidációs állapotban vizes oldatban nem létezik

Fizikai tulajdonságok:

- Acélszürke, kemény, magas op-ú fémek.
- Tisztán „puhák”, de szennyezésre sokkal keményebbé válhatnak
- V: $\rho = 6,11 \text{ g/cm}^3$, viszonylag kicsi

Vanádium, nióbbium, tantál

Kémiai tulajdonság:

- Ti-csoportozhoz hasonló tulajdonságok
- pl. jó korrózió állóság (főleg a Ta)
- Ta nehezen vihető oldatba: óleum, Hf /HNO₃,
alkálifémvegyülettel ömlesztve: olvadék

Vanádium, nióbbium, tantál

Előfordulás:

- V: 19. elem, 0,0136%
- Nb/Ta ~1/10
- Páratlan Z – kevés izotóp
- Ólom-, illetve urán-ércek kísérője
- $\text{PbCl}_2 \cdot 3\text{Pb}_3(\text{VO}_4)_2$ - vanadinit
- $\text{K}(\text{UO}_2)(\text{VO}_4) \cdot 1,5\text{H}_2\text{O}$ - karnotit
- Venezuelai kőolajban – lehet biológiai eredetű is (egyres tengeri állatok vérében dúsulhat)

Vanádium, nióbbium, tantál

Előállítás:

- ferrovanádium:

karnotit $\rightarrow$ $\text{NaVO}_3 \rightarrow \text{V}_2\text{O}_5 \rightarrow$ redukció vas jelenlétében $\rightarrow$ ferrovanádium (C-es redukció nem lehetséges)

- tiszta $\text{V}_2\text{O}_5 \xrightarrow{\text{Ca/Mg}} \text{V} + \text{CaO} (\text{MgO})$

Felhasználás:

- V: ötvöző- saválló acélok, V_4C_3 : kopásállóság
- Nb: ötvöző
- Nb/Zr: szupravezető
- Ta: korrózióálló $\rightarrow$ protézisek

Vanádium, nióbbium, tantál

Vegyületeik

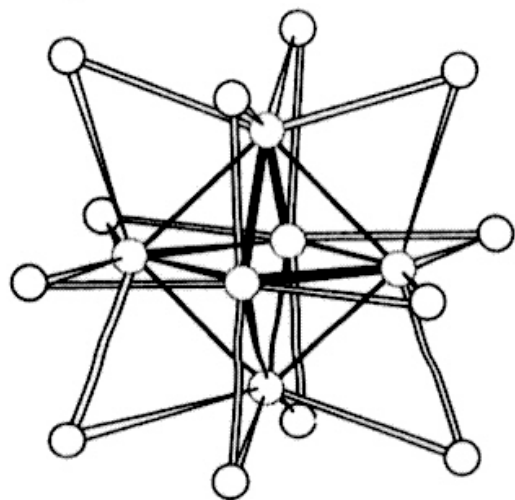
Halogenidek:

- VF_5 – polimer
- NbX_5 , TaX_5 (X = F, Cl, Br, I) – tetramerek (F), dimerek (Cl, Br)
- VX_3 , VX_2 (X = F, Cl, Br, I)
- Molekularács, szerkezetileg eltérőek
- Hidrolízisre hajlamosak
- +4: EX_4 Lewis savak
- Kisebb oxidációs állapotú halogenidek a Nb és Ta esetén már klaszterek.
- VF_5 és a Nb-, Ta-halogenidek előállíthatók a fém és a halogén közvetlen reakciójával.

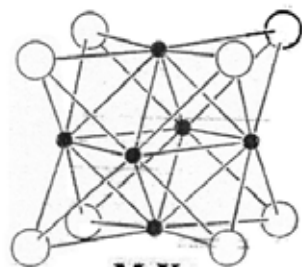
Vanádium, nióbbium, tantál

	Cl ⁻	Br ⁻	I ⁻
X:M	3:7	2:5	3:8
összegképlet	E ₆ X ₁₄	E ₆ X ₁₅	E ₆ X ₁₆
	+14/6	+15/6	+16/16
ox. áll.	[E ₆ X ₁₂] ²⁺	[E ₆ X ₁₂] ³⁺	[E ₆ X ₁₂] ⁴⁺
	diamágn.	paramágn.	diamágn.

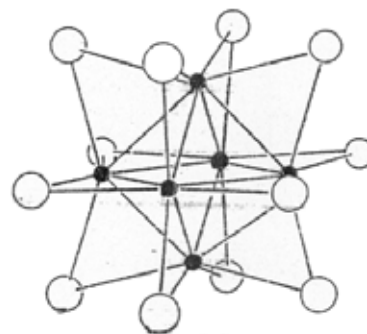
A 6 fém oktaéderes a X-ek a 12 él mentén helyezkednek el
A szerkezet vizes közegben is megmarad.

Octahedral Metal Halide and Chalcogenide Clusters

M_6X_8

M_6X_{12}

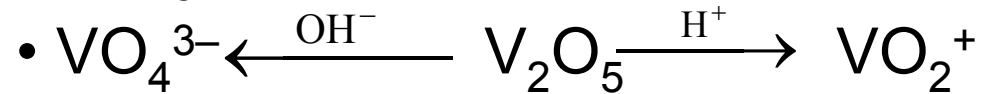
Figure 47 The two prototypical structures for octahedral cluster species. . . the M_6X_8 type, the M_6X_{12} type.

Vanádium, nióbbium, tantál

Vegyületeik

Oxidok:

- EO, E₂O₃, EO₂ és E₂O₅
- V₂O₅: kontakt kénsavgyártás
- V₂O₅, VO₂ – amfoter oxidok

ortovanadát

cisz-dioxovanádium(V) (sárga)
(vanadil(V))

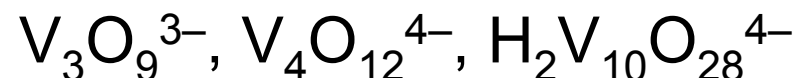
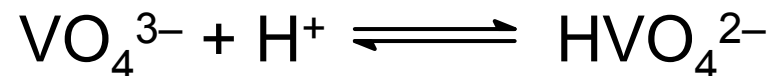

Vanádium, nióbbium, tantál

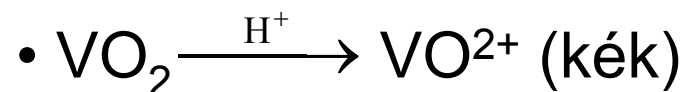
Vegyületeik

Vizes oldatok:

- köztes pH: isopolisavak

- Szerkezetének megállapítása: ^{51}V -, ^{17}O -NMR, röntgen-diffrakció

- $\text{V}(\text{H}_2\text{O})_6^{3+}$ - zöld, $\text{V}(\text{H}_2\text{O})_6^{2+}$ - ibolya

Vanádium, nióbium, tantál

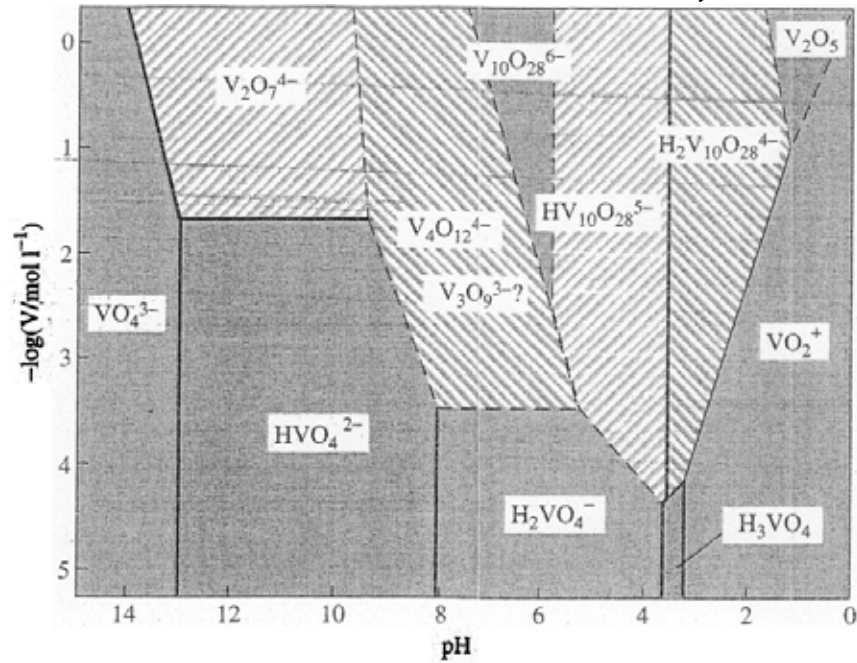

Figure 48 Occurrence of various vanadate and polyvanadate species as a function of pH of vanadium.

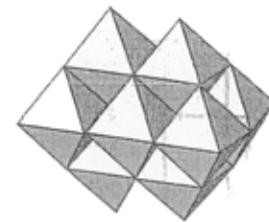

Figure 49 The decavanadate, $[\text{V}_{10}\text{O}_{28}]^{6-}$, ion, made up of 10 VO_6 octahedra (2 are obscured).

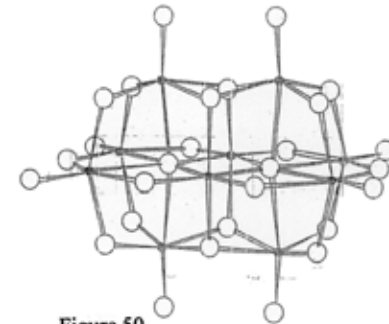

Figure 50 An alternative representation of $[\text{V}_{10}\text{O}_{28}]^{6-}$ emphasizing the V-O bonds.

Átmenetifémek csoportjai

6. (mellék)csoport

Cr, Mo, W – króm, molibdén, wolfrám

Elektronszerkezet: $(n-1)d^4ns^2$, Cr és Mo: d^5s^1

- oxidációs állapot: +2, +3, +4, +5, +6 (fémorganikusoknál +1 → -2)
- Cr,   +3, +6
- Mo, W   +5, +6

Fizikai tulajdonságok:

- Ezüstfehér, (tisztán) puha, ötvözve keménység nő
- magas op.-ú fémek: W = 3410 °C

Króm, molibdén, wolfram

Kémiai tulajdonság:

- Ellenállók szobahőmérsékleten → krómozás, krómozott felületek
- Cr-ot a híg HCl oldja, oxidáló savak passziválják
- Mo, W: csak oxidáló savakban oldódnak: HF/HNO₃ jól oldja
- Mo-t a hígabb HNO₃ is oldja (ez fontos technológiai különbség)
- KOH +KNO₃-olvadékkal: MO₄²⁻ (molibdát, wolframát) aniont képeznek
- Magas hőmérsékleten reakcióképesebbek:
O₂, S, N₂, B, C, X₂ reagál velük

Króm, molibdén, wolfram

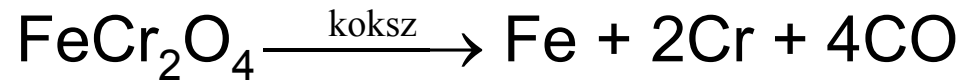
Előfordulás:

- Cr: 122 ppm (0,0122%) ~ V
- Mo, W 1,2 ppm
- MoS_2 - molibdenit, Recsken is előfordul
- régen grafitnak vélték, Scheele 1778-ban ebből állított elő egy új fém-oxidot → nem grafit, fém előállítás: 4 évvel később
- CaWO_4 – 1781, Tungsten - "nehéz kő", ma Scheelit
- FeCr_2O_4 - kromit (Dél-Afrika)
- PbCrO_4 – kroit, Cr_2O_3 - krómokker
- $\text{Ca}((\text{Mo},\text{W})\text{O}_4)$: CaWO_4 – Scheelit, $(\text{Fe},\text{Mn})\text{WO}_4$ - wolframit

Króm, molibdén, wolfram

Előállítás:

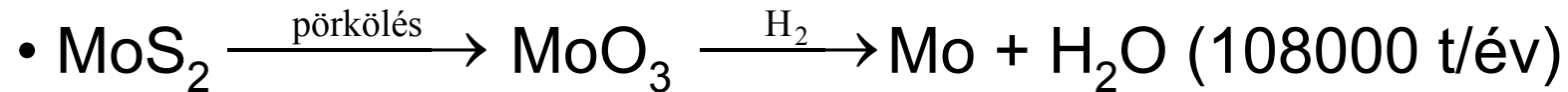
- ferrokróm: ötvöző

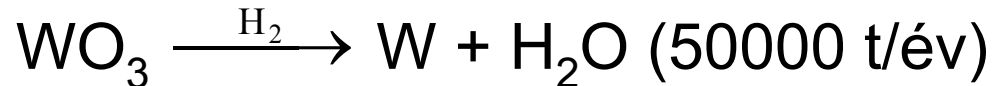
- kromit + NaOH (olvadék) $\rightarrow$ Na₂CrO₄
+ NaOH-dal kioldás $\rightarrow$ oldat $\rightarrow$ Na₂Cr₂O_{7(sz)} $\rightarrow$ Cr₂O₃
redukció: Al/Si $\rightarrow$ Cr
- Cr-bevonat, galvanizálással (Ni-re vagy Cu-re)

Króm, molibdén, wolfram

Előállítás:

- Mg is lehet redukálószer → magnezitotermia

- porkohászat: szivacsos fémek keletkeznek, ezt H_2 - lángban kalapálva tömörítik (Hajdúböszörmény, GE Tungfram (Izzó))

Felhasználás:

- ferrokróm: ötvöző → saválló acélok

- W: izzószál gyártás

- Mo: katalizátor, ötvöző

- WC: szerszám élek

Króm, molibdén, wolfram

Vegyületeik:

Halogenidek

- +6 : főleg fluoridok léteznek, jodidok nem oxidálószer
- +5: Cr esetén csak a CrF_5 létezik
- +4: a fluoridok a legstabilisabbak
- +3: CrX_3 (F, Cl, Br, I) – ez a legstabilisabb állapota
előállítás: $\text{Cr} + \text{halogén}$
 $\text{CrCl}_3 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$ cisz-transz izomer, mert a Cr(III) inert komplexeket képez
A. Werner ezeken tanulmányozta a koordinációs kémiát

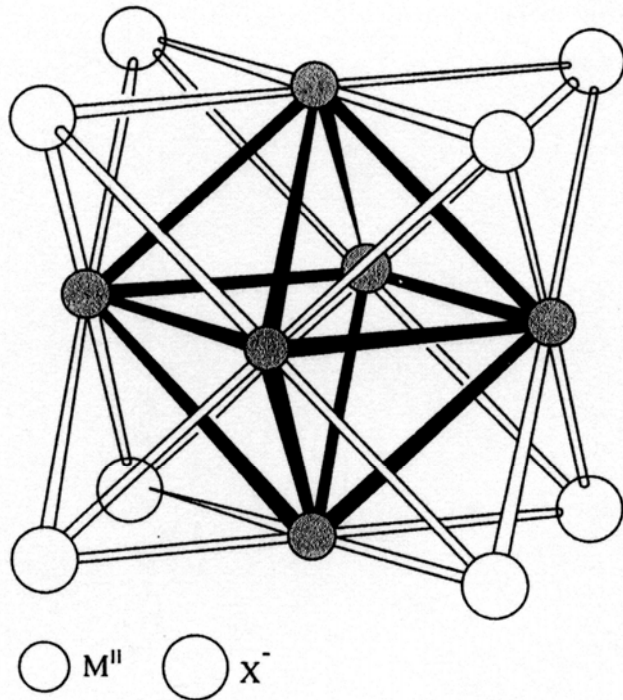

Króm, molibdén, wolfram

Vegyületeik:

Halogenidek

- +3: Mo(III), W(III) klaszterek: $[E_6X_8]^{4+}$ (X = Br)
- $[E_6X_{12}]^{n+}$ is ismert ha $2 < \text{ox.áll} < 3$ (X = Cl)

Az $[M_6X_8]^{n+}$ klaszter

Króm, molibdén, wolfram

Vegyületeik:

Oxidok

Cr_2O_3	CrO_2	CrO_3
	MoO_2	MoO_3
	WO_2	WO_3

- +3: Cr_2O_3 - amfoter oxid
- savban: $\text{Cr}_2\text{O}_3 + 6 \text{H}^+ = 2 \text{Cr}^{3+} + 3 \text{H}_2\text{O}$
- lúgban: $\text{Cr}_2\text{O}_3 + 2 \text{OH}^- + 3 \text{H}_2\text{O} = 2 [\text{Cr}(\text{OH})_4]^-$

Itt hagytam abba, de már az előző
diánál is zajongtak.

Króm, molibdén, wolfram

Vegyületeik:

Oxidok

+6: MO_3 – Cr: erős oxidálószer
Mo, W: legstabilisabb
savas oxidok

- CrO_3 – valódi savanhidrid:

melegítésre oxigént veszít $\rightarrow \text{Cr}_2\text{O}_3$

Króm, molibdén, wolfram

Vegyületeik:

Oxidok, oxoanionok

- MoO_3 , WO_3 :

Lúgos közegben: EO_4^{2-} (kromát) molibdát, wolframát

↓erősen megsavanyítva

$\text{MoO}_3 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$ sárga

$\text{WO}_3 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$ fehér

Az O^{2-} ligandumok O_2^{2-} -ra cserélhetők:

a rendszer egyszerűsödik: $[\text{Mo}(\text{O}_2)_2\text{O}_2]^{2-}$ lesz jellemző

- köztes pH: izopolisavak (koncentráció, hőmérsékletfüggés)
átalakulás: Mo – gyors, W – lassú (hetek, hónapok)

Króm, molibdén, wolfram

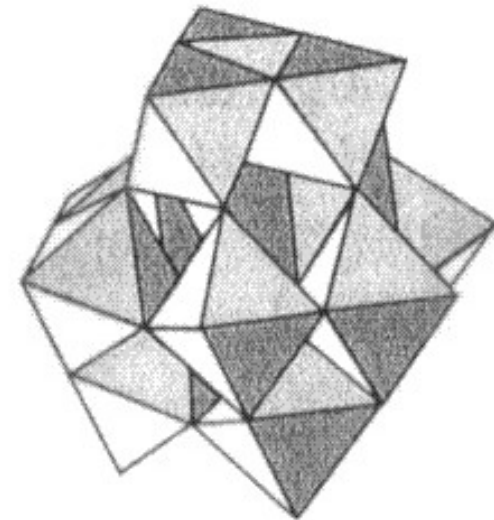
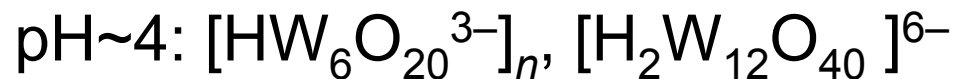
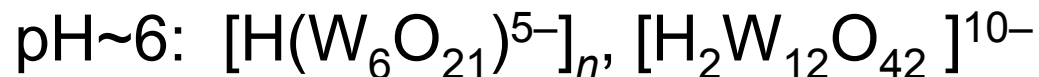
Vegyületeik:

Oxidok, oxoanionok

Jellegzetes képviselők:

- Cr: $\text{Cr}_2\text{O}_7^{2-}$
- Mo: $[\text{Mo}_7\text{O}_{24}]^{6-}$ heptamolibdát, paramolibdát
 $[\text{Mo}_{10}\text{O}_{34}]^{8-}$
 $[\text{Mo}_{36}\text{O}_{112}]^{8-}$ - legnagyobb oxoanion
- WO_4^{2-} : Csúcs és él mentén érintkező

oktaéderek: Keggin szerkezetek

Króm, molibdén, wolfram

Biológiai szerep:

- Cr: Cr³⁺: létfontosságú nyomelem (valószínűleg)
Cr(VI): mérgező
- W: szerepet játszik a szén-dioxidot hangyasavvá alakító egyes enzimekben
- Mo: nitrogén-fixálás: $N_2 \rightarrow NH_3$
ATP, ferredoxin: elektrontranszfer protein
metalloenzim (nitrogenáz): Mo-t tartalmaz (esetleg V-ot)
- nitrogenáz enzim: két részből áll: 60000 molekulatömegű vas-kén protein + Mo tartalmú protein: „MoFe-protein”:
- N₂-kötési helyet tartalmaz, itt megy végbe a N₂ redukciója

Group 6: Cr, Mo, W

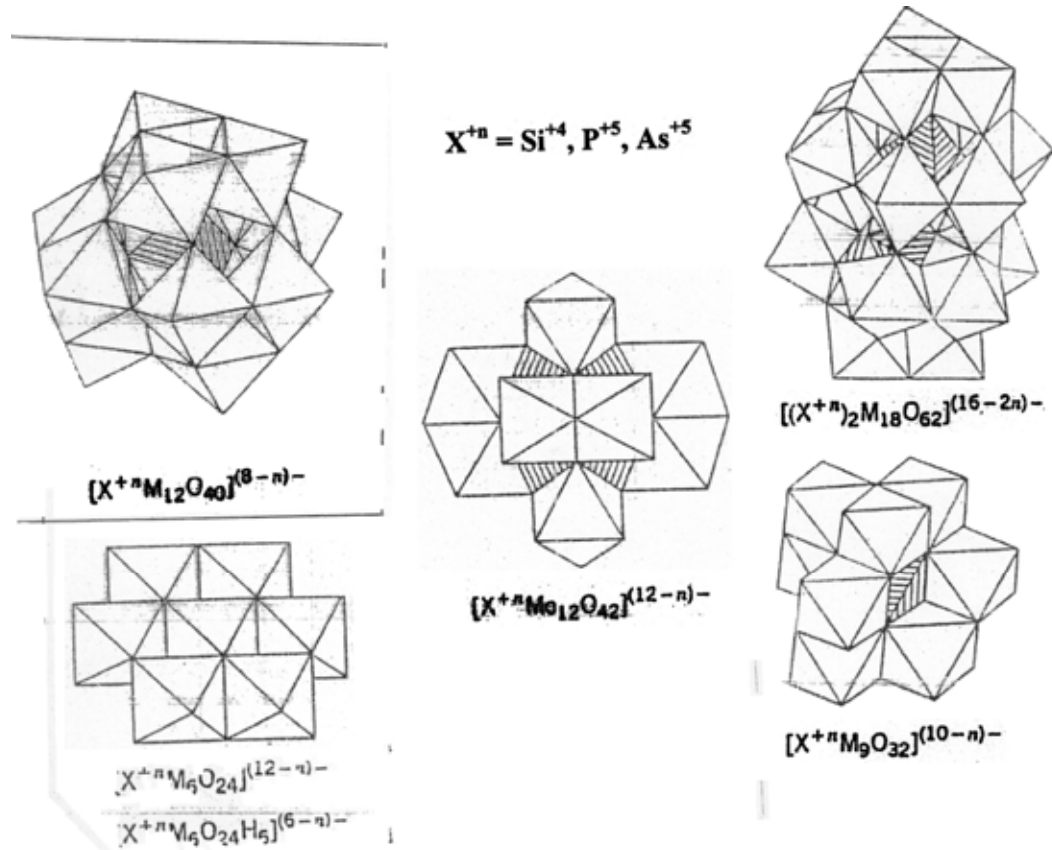
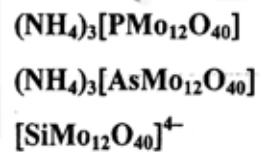

Figure 52 Structures of important types of heteropolymolybdate and -tungstate ions with "cushioned" heteroatoms. The general formula of each is shown below it.

Group 6: Cr, Mo, W

Peroxydes, peroxo complexes:

Replacements of O^{2-} with O_2^{2-}

$[CrO(O_2)_2 \cdot (\text{solvent molecule})]$

solvent: $H_2O \rightarrow$ decomposes easily

diethyl-ether $\rightarrow$ stable deep-blue complex

in a separated phase

sensitive detection of H_2O_2 or chromium

pyridine (py) $\rightarrow$ stable complex but not in a separated phase

Figure 53

The structure of $[Cr^{VI}O(O_2)_2 \cdot \text{py}]$ complex

A similar peroxo complex of molybdenum:

